

УДК 342.7:341.6

[https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-3\(8\)-1123-1130](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-3(8)-1123-1130)

Коваль Ольга Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-1509-7258>

Фастовець Наталія кандидат наук державного управління, доцент, доцент Київського національного університету технологій та дизайну <https://orcid.org/0000-0001-8619-8975>

Букорос Тетяна Олександрівна кандидат політичних наук, доцент, директор науково-технічної бібліотеки Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4059-2632>

Кипич Інга Валеріївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-8619-8975>

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Захист прав людини в умовах війни є однією з найбільших проблем сучасного світу. Затяжні військові конфлікти призводять до масових порушень прав людини. Особливо гостро ця проблема постає для країн, які перебувають у активному збройному конфлікті. Зокрема ми, Україна. Війна руйнує наш суспільний порядок, і створює значні виклики для демократичних інститутів та механізмів захисту прав людини. Введення воєнного стану обмежують громадянські права та свободи. І такі обмеження потребують правового врегулювання та обґрунтування.

Міжнародне співтовариство активно працює над створенням та удосконаленням механізмів захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Женевські конвенції, міжнародне гуманітарне право та рішення міжнародних судів, таких як Міжнародний кримінальний суд та Європейський суд з прав людини, стають ключовими інструментами у боротьбі за дотримання базових прав і свобод у зонах конфлікту.

Актуальність теми також зумовлена необхідністю забезпечення відновлення держави та суспільства після завершення війни. Перехідне правосуддя, демократичні реформи та компенсації постраждалим відіграють вирішальну роль у створенні стійкого миру.

Ця стаття досліджує політико-правові аспекти захисту прав людини в умовах війни, виявляє ключові проблеми та запропонує шляхи їх вирішення на основі аналізу міжнародного досвіду та національної практики.

У статті акцентується увага на ключовій ролі міжнародного права, зокрема Женевських конвенцій, міжнародного гуманітарного права та рішень провідних судових інституцій, таких як Міжнародний кримінальний суд та Європейський суд з прав людини, у забезпеченні дотримання прав людини в зонах конфлікту. Проаналізовано міжнародний досвід правозахисних механізмів, а також їх адаптацію до національного контексту України.

Окремо розглядається питання відновлення держави після війни, включаючи перехідне правосуддя, механізми демократичних реформ, надання компенсацій постраждалим та інші заходи, спрямовані на забезпечення стійкого миру та відновлення довіри суспільства. У роботі використано міждисциплінарний підхід, що охоплює правову, політичну та соціальну площини, забезпечуючи комплексне розуміння проблематики.

Ключові слова: права людини, війна, міжнародне гуманітарне право, політика, військові злочини, демократичні інститути, воєнний стан, перехідне правосуддя.

Koval Olha Mykolaivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor, Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-1509-7258>

Nataliia Fastovets PhD in State Administration, Associate Professor, Department of Private and Public Law, Institute of Law and Modern Technologies, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv

Tetiana Bukoros PhD in Political Sciences, Associate Professor, Head of the Scientific and Technical Library Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4059-2632>

Kypysh Inha Valeriivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-8619-8975>

THE POLITICAL AND LEGAL DIMENSION OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN TIMES OF WAR

Abstract. Protection of Human Rights in Wartime: Political and Legal Aspects

The protection of human rights in times of war is one of the greatest challenges of the modern world. Prolonged military conflicts lead to mass violations of human rights. This issue is particularly acute for countries engaged in active armed conflict, including Ukraine. War disrupts our social order and creates significant challenges for democratic institutions and human rights protection mechanisms. The imposition

of martial law restricts civil rights and freedoms, and such restrictions require legal regulation and justification.

The international community is actively working on developing and improving mechanisms for human rights protection in armed conflicts. The Geneva Conventions, international humanitarian law, and the rulings of international courts, such as the International Criminal Court and the European Court of Human Rights, serve as key instruments in the fight for the observance of fundamental rights and freedoms in conflict zones.

The relevance of this topic is also driven by the need to ensure the restoration of the state and society after the war ends. Transitional justice, democratic reforms, and compensation for victims play a crucial role in building sustainable peace.

This article explores the political and legal aspects of human rights protection during wartime, identifies key issues, and proposes solutions based on an analysis of international experience and national practice.

The article highlights the key role of international law, particularly the Geneva Conventions, international humanitarian law, and the decisions of leading judicial institutions such as the International Criminal Court and the European Court of Human Rights, in ensuring compliance with human rights in conflict zones. It examines international experience in human rights protection mechanisms and their adaptation to Ukraine's national context.

A separate focus is placed on post-war state recovery, including transitional justice, mechanisms for democratic reforms, the provision of compensation to victims, and other measures aimed at ensuring sustainable peace and restoring public trust. The study employs an interdisciplinary approach encompassing legal, political, and social dimensions, providing a comprehensive understanding of the issue.

This article aims to explore the political and legal aspects of human rights protection in times of war, identify key issues and propose ways to address them based on the analysis of international experience and national practice.

Keywords: human rights, war, international humanitarian law, war crimes, democratic institutions, martial law, transitional justice.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть світова спільнота приділяє все більше уваги проблемам захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Попри існування напрацьованої міжнародно-правової бази, такої як Женевська конвенція 1949 року, Додаткові протоколи до неї, а також діяльності таких організацій, як Міжнародний кримінальний суд (МКС) та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), рівень порушень прав цивільного населення та військових злочинів у сучасних конфліктах залишається катастрофічно високим.

Війна в Україні, що триває з 2014 року, стала яскравим прикладом глобальної проблеми невиконання державами-агресорами міжнародних зобов'язань. Російська Федерація систематично порушує норми міжнародного права,

що призводить до масових жертв серед цивільного населення, знищення інфраструктури, незаконної депортації українських громадян, а також використання заборонених методів ведення війни.

Попри наявність механізмів контролю за дотриманням норм міжнародного права, зокрема санкційних інструментів ООН та рішень міжнародних судів, вони виявляються не ефективними. Наприклад, право вето постійних членів Ради Безпеки ООН, таких як Росія, блокує ухвалення важливих рішень, спрямованих на припинення конфлікту або створення міжнародних трибуналів. Крім того, тривалість судових процесів та складність збирання доказів у зоні активних бойових дій значно ускладнюють процеси притягнення винних до відповідальності.

Особливо добре видимі наслідки впливу війни на функціонування демократичних інститутів у країнах, які безпосередньо зазнали агресії. Запровадження воєнного стану часто супроводжується обмеженням прав і свобод громадян, що, хоча й обґрунтоване необхідністю захисту національної безпеки, ставить під сумнів демократичні принципи.

Захист прав цивільного населення, забезпечення справедливості для жертв війни та підтримка демократичних цінностей у воєнних умовах вимагають розробки нових підходів та удосконалення існуючих міжнародно-правових механізмів. Для цього необхідно оцінити сучасний стан захисту прав людини, проаналізувати основні виклики, які постають перед державами та міжнародними організаціями, і розробити рекомендації для підвищення ефективності цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика захисту прав людини в умовах війни та впливу збройних конфліктів на демократичні інститути є предметом численних наукових досліджень. Зокрема, такі українські вчені активно вивчають ці питання, пропонуючи різноманітні підходи та рекомендації: Андріанна Бадида, Іван Переш, Юлія Куреня.

Попри значну кількість наукових праць, окремі аспекти залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання ефективності міжнародно-правових механізмів захисту прав людини під час збройних конфліктів та впливу війни на функціонування демократичних інститутів у довгостроковій перспективі.

Мета статті – дослідити особливості та механізми державного управління захистом прав людини в умовах збройних конфліктів, а також виявити вплив війни на функціонування демократичних інститутів.

Виклад основного матеріалу.

Попри існування сформованої правової бази, на практиці застосування міжнародних норм виникають суттєві проблеми. Недостатня імплементація на національному рівні. Деякі країни не впроваджують положення міжнародного гуманітарного права у своє законодавство. Наприклад, Римський статут МКС ратифікований далеко не всіма державами, що обмежує юрисдикцію суду [1]

Держави часто блокують процеси міжнародного правосуддя, використовуючи політичний вплив. Наприклад, Росія систематично ігнорує чи рішення ЄСПЛ у справах, що стосуються війни в Україні.

Міжнародні організації, такі як ООН чи МКС, не мають ефективних інструментів для забезпечення виконання своїх рішень (на практиці виявляються безпомічними). Економічні санкції чи політичний тиск недостатній для притягнення порушників світового порядку до справедливої відповідальності. Збирання доказів військових злочинів у зонах активних бойових дій ускладнюється постійними обстрілами. Наприклад, фіксація злочинів в Бучі та Маріуполі стала можливою лише після деокупації територій.

Попри існування Женевської конвенції, сучасні війни характеризуються значними втратами серед цивільного населення та жахливим ставленням до полонених. Це пояснюється використанням тактики терору проти населення (обстріли житлових кварталів, удари по лікарнях та школах), як це спостерігалось в Сирії та Україні [2].

У чому ж проблема? Справа у тому, що міжнародне право базується на добровільному виконанні зобов'язань державами. У разі війни агресор може ігнорувати міжнародні правила, як це робить Росія, продовжуючи ведення бойових дій всупереч численним резолюціям ООН. Впливові держави часто блокують санкції або втручання в конфлікти, якщо це суперечить їхнім інтересам. Наприклад, постійні члени Ради Безпеки ООН (Росія та Китай) використовують право вето, що ускладнює ухвалення рішень про миротворчі операції. Сучасні війни ведуться асиметрично, із застосуванням терористичних та гібридних методів. Міжнародне гуманітарне право, розроблене для традиційних конфліктів просто не має належних механізмів протидії.

Процеси в МКС чи ЄСПЛ займають роки, а іноді й десятиліття. Наприклад, справа Югославії зайняла понад 10 років, а результати судового розгляду не завжди виконуються державами.

В умовах війни держави часто концентруються на військових цілях, залишаючи питання захисту прав людини у стороні. Це посилює гуманітарні кризи та ускладнює постконфліктне відновлення.

В умовах війни уряди вдаються до запровадження воєнного стану чи інших надзвичайних заходів, які можуть обмежувати громадянські права та свободи. Міжнародне право дозволяє такі обмеження за умови, що вони є тимчасовими, пропорційними і необхідними для захисту національної безпеки [3].

Наприклад, в Україні, після початку російської агресії, введення воєнного стану дало можливість запровадити обмеження на публічні зібрання, свободу пересування та доступ до певної інформації. Ці заходи були спрямовані на забезпечення громадського порядку та запобігання шпигунській діяльності на користь агресора (Закон України "Про правовий режим воєнного стану") [4]. Однак виникають ризики, що ці обмеження можуть бути використані для придушення політичної опозиції чи громадянських протестів.

Під час збройних конфліктів держава може запроваджувати контроль над медіа для запобігання поширенню паніки або пропаганди на користь ворога. Однак, такі обмеження часто викликають критику, оскільки вони можуть порушувати основоположні права на свободу слова. О того ж такі обмеження не спиняють потік фейкової інформації в соціальних мережах. У звітах Human Rights Watch зазначається, що контроль над медіа під час війни має бути прозорим і обґрунтованим, щоб уникнути зловживань [4].

Під час війни в Сирії уряд обмежував доступ до соціальних мереж і незалежних медіа, виправдовуючи це необхідністю боротьби з тероризмом. Проте міжнародні організації наголошували, що такі заходи також використовувалися для переслідування журналістів та правозахисників [5].

Політичні рішення щодо управління міграційними потоками під час війни мають значний вплив на права людини. Міжнародне право, зокрема Конвенція про статус біженців 1951 року, гарантує право на захист для осіб, які втекли від війни та переслідувань. Проте держави часто стикаються з труднощами у забезпеченні цих прав через брак ресурсів та зростання антиімміграційних настроїв серед населення [6].

Війна в Україні спричинила одну з найбільших міграційних криз в Європі з часів Другої світової війни. ЄС надав тимчасовий захист українським біженцям, забезпечуючи їм доступ до житла, медицини та освіти. Однак, деякі країни зіткнулися з проблемами інтеграції та дискримінації.

В умовах війни уряди можуть ухвалювати спірні рішення, які викликають питання щодо їхньої легітимності. Наприклад, ухвалення законів в обхід парламенту або концентрація влади в руках однієї гілки може порушувати принципи демократії. Міжнародні організації, такі як ОБСЄ, рекомендують забезпечувати прозорість прийняття рішень навіть у надзвичайних умовах.

У таких випадках важливу роль відіграє громадянське суспільство, яке може виступати як механізм контролю та моніторингу за діями уряду.

Незважаючи на наявність міжнародно-правових норм, у багатьох конфліктах фіксуються систематичні порушення прав цивільних осіб. Наприклад, під час збройної агресії проти України зафіксовано численні випадки вбивств, катувань, депортацій та інших злочинів проти цивільного населення [7].

Такі дії не лише порушують міжнародне право, але й призводять до серйозних гуманітарних криз, масових переміщень населення та довготривалих психологічних травм.

Для забезпечення дотримання норм МГП та притягнення винних до відповідальності існують міжнародні судові інстанції, такі як Міжнародний кримінальний суд (МКС) та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Однак ефективність їхньої роботи залежить від співпраці держав та політичної волі міжнародної спільноти [8].

Воєнний стан часто супроводжується обмеженнями свободи слова, зібрань та інших фундаментальних прав. У багатьох країнах це викликає занепокоєння правозахисників. Наприклад, Human Rights Watch критикує окремі уряди за надмірні обмеження, що можуть перетворитися на інструменти репресій проти політичних опонентів.

Водночас міжнародні норми, такі як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, дозволяють тимчасове обмеження прав, якщо це необхідно для національної безпеки, але ці обмеження мають бути пропорційними та тимчасовими (ООН).

Уряди часто залучають військових до управління під час воєнного стану. Це може призводити до збільшення їхнього впливу на політичні рішення. В історії багато прикладів, коли військові, здобувши значну владу під час війни, зберігали її і після завершення конфлікту, що підривало демократичні засади держави [9].

Під час війни судова система може втратити свою незалежність через тиск виконавчої влади. У ситуації збройного конфлікту уряд може запроваджувати спеціальні трибунали або обмежувати функціонування звичайних судів. У багатьох випадках це призводить до порушення прав людини на справедливий судовий розгляд (Європейський суд з прав людини).

Наприклад, під час війни в Боснії та Герцеговині були створені спеціальні трибунали для розгляду злочинів війни, але їх діяльність супроводжувалася критикою щодо відсутності незалежності та прозорості [10].

Висновки. Захист прав людини в умовах збройних конфліктів є ключовим викликом для сучасної міжнародної спільноти та національних урядів. Міжнародно-правові механізми, такі як Женевські конвенції, Римський статут та діяльність міжнародних судів, демонструють потенціал у протидії порушенням прав людини. Однак їхня ефективність значною мірою обмежується політичними перешкодами, недостатньою імплементацією на національному рівні та слабкістю механізмів примусу.

Війна в Україні та інші сучасні конфлікти довели необхідність удосконалення існуючих механізмів, зокрема через посилення міжнародного тиску, покращення збору доказів військових злочинів і забезпечення відповідальності держав-агресорів.

Крім того, війна значно впливає на демократичні інститути, викликаючи концентрацію влади, обмеження громадянських прав та посилення ролі військових у політичному житті. Забезпечення балансу між безпекою та демократичними принципами має стати пріоритетом для урядів, які працюють в умовах війни або післявоєнного відновлення.

Таким чином, реалізація ефективних міжнародно-правових і національних механізмів захисту прав людини, а також підтримка демократичних інститутів є не лише необхідною умовою забезпечення соціальної стабільності, але й основою для сталого розвитку держав навіть у найскладніших умовах.

Література:

1. Crying individuals for genocide, war crimes, crimes against humanity, and aggression. URL: <https://www.icc-cpi.int/>
2. Moving Ahead to a Crimes against Humanity Treaty. URL: <https://www.hrw.org/>
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, стаття 4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
4. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII
5. Amnesty International. Moving Ahead to a Crimes against Humanity Treaty. URL: <https://www.hrw.org/>
6. As winter bites, needs grow for refugees and displaced people. URL: <https://www.unhcr.org/>
7. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. URL: https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad?utm_source=chatgpt.com
8. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychaiiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/?utm_source=chatgpt.com
9. Explosive attacks on civilians in DRC must end. URL: <https://www.amnesty.org/en/>
10. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/>

References:

1. Crying individuals for genocide, war crimes, crimes against humanity, and aggression. Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/>
2. Human Rights Watch. (n.d.). Moving Ahead to a Crimes against Humanity Treaty. Retrieved from <https://www.hrw.org/>
3. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava, stattia 4 [International Covenant on Civil and Political Rights, Article 4]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu" [Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law"] [in Ukrainian].
5. Amnesty International. (n.d.). Moving Ahead to a Crimes against Humanity Treaty. Retrieved from <https://www.hrw.org/>
6. UNHCR. (n.d.). As winter bites, needs grow for refugees and displaced people. Retrieved from <https://www.unhcr.org/>
7. Hrubі porushennia prav liudyny vnaslidok zbroinoi ahresii proty Ukrainy: zahalnyi ohliad [Gross Violations of Human Rights Due to Armed Aggression Against Ukraine: General Overview]. Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
8. Khavroniuk, M. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiiv viiny: dvadtsiat zapytan ta vidpovidei [Criminal Liability for Violating Laws and Customs of War: Twenty Questions and Answers]. Retrieved from https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychaiiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
9. Amnesty International. (n.d.). Explosive attacks on civilians in DRC must end. Retrieved from <https://www.amnesty.org/en/>
10. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Retrieved from <https://www.icty.org/>